

224
Видавництво Укр. Слова чис. 2.

ДР. ЙОСИФ ДУДИКЕВИЧ

На маргінесі біди Підкарп. Руси

Спостереження й замітки

Ужгород 1937.

Друкарня „Вікторія“, Ужгород

Видавництво Укр. Слова чис. 2.

ДР. ЙОСИФ ДУДИКЕВИЧ

**На
маргінесі біди
Підкарп. Руси**

Спостереження й замітки

Ї

Ужгород 1937.

Друкарня „Вікторія“, Ужгород

Вступ.

Всі новинки повні більш або менш чорних вісток про грізний стан земледільства на Підкарпатській Русі. Посуха, неурожай, дешеві ціни на худобу — це все хмари, які пророкують тяжкий рік на Верховині. На ту Верховину не світило ніколи ясне сонце, найчорніша дійсність в житті земледільця з долів являється найсвітлішим ідеалом верховинця.

Верховина вмирає мимо того, що статистика виказує приріст населення... Може парадокс?! Чеський письменник Ольбрахт пише в своїх „Гори й століття“ ці слова:

„На Верховині голод. Верховина поволі, але стало вмирає голодом. — Може дехто скаже, що в списках окружних лікарів нема рубрики: — Умер з голоду, але, на жаль, є фактом, що з голоду можна вмирати літами, ба й генераціями. Стале десятки, ба й сотні літ

триваюче недоїдання, недостаток, нужда — викликають таке іменно вимирання, а так умирає Верховина, дармо, що на папері вона перелюднена.

Коли недостатком терпить одиниця, то можна сказати, що це її приватна річ, вислід її недбалости, нездібности до праці, чи лінивства. Але коли стан епідемічної нужди огортає сотні тисяч жителів, а ще коли цей стан погіршується з дня на день — то це питання вже перестає бути питанням приватним, а стає публичним, яке в кожній правовій державі, а зокрема в демократичній, кидає тінь на ту державу і кричить за виясненням причин, чому так діється й домагається реформ.

Багацько пишуть в нас про чорне нині, забувають при тому, що завтра буде ще чорніше. Багацько людей домагається півсередників медицини, яка утишить біль і нужду на хвилинку, замість цього, щоб вирізати рака, який нищить організм.

Одним із доказів, як скоро йде в нас зубожіння, хай послужать

статистичні дані, які подає професор Кубійович в своїй книжці: „Пастирське життя на Підкарп. Русі“. Тут наведемо, що в 1895. році виносила кількість худоби в нас 250.800 голів, кількість овець 146.600 штук. Ця кількість упала дня 1. січня 1933. року на 199.600 штук худоби і 84.300 штук овець. Ці самі статистичні дані говорять нам, що в 1895. році на сто жителів припадало в нас — 51 штука худоби і 30 овець, в 1933. році на сто жителів припадало вже тільки 27 штук худоби і 12.5 овець.

Недостаток худоби, це недостаток гною, це присуд смерти на ціле земледільство. Вреховинська земля ялова, без сталого і інтензивного гноєння дичіє.

Кількість плодів, яку дістає верховинець з землі, є так мінімальне, що найбільший богач в селі не всилі вижити себе і родини своїм власним хлібом довше, чим до Різдва. Від Різдва до нового остає лиш ріпа (картофлі), а добре є, якщо вона є. Ті відносини випроductive цілком спеціальний рід сільського населення, сільських нуждарів, яких в жаднім випадку не можна прирівнати до мужика в історичних землях.

При тому треба додати, що як неподібний тяжкий десять-метровий кінь чеського чи німецького селянина до коня підкарпатського селянина, так неподібний і чеський чи німецький селянин до селянина

на Підкарпатській Русі, дарма, що це й то селянин!

Сказав хтось з чеських письменників, що коли б і найбіднішому жебракові в історичних землях дав хто як милостиню кусник чорного вівсяного хліба, подібного до землі, найліпшого присмаку верховинського селянина, то той жебрак розбив би таким хлібом голову. Сказано досить. Треба отже поглянути за причинами, які викликають таке економічне положення цілої землі, яке є аж європейським скандалом. Причини тут різні, далекі та широкі, дещо вини треба приписати натурі й характерові нашого верховинського селянина, але далеко більш вини є там, відки звичайно приходить поміч, іменно — державі і у відносинах нею сотворених, або нею завинено, не усунених.

Про ті причини станемо далі говорити.

1. Реформа земельних книг.

В цілі евіденції земельного ма-єтку ведуться у нас, як і по інших державах, дві інституції, а то: катастер і земельна книга. Катастер хоронить фіскальні інтереси держави і відповідно до того організований. Його ціль: змаповання недвижимостей, поклясіфікування землі щодо її культури (ріля, город, винниця, лука, ліс), оцінити чистий дохід, щоб дати державі основу до вимірення земельного податку. В катастрі головну роль грає посідач землі, бо ж він звичайно платить податок, тому у катастральних урядовців інтерес знати, хто землю хоснує, не входячи в питання, чи він рівночасно і власитель. Стан посідання, конфігурація парцель, якість їх культури міняються заєдно, а тому катастер стежить пильно за цими змінами і в тім напрямі має найточніші ві-

домості, а тому приближається найбільше до дійсності. І суди повідомляють катастер про всякі зміни в земельних книгах.

Ціль земельних книг інша. В них йде більше про інтерес земельних власників і власників річевих прав. Земельна книга інституція ригорозна, підставою впису до неї є звичайно: судовий розсуд, рішення, або договір, що відповідає постановам закона. Ідеальним станом є той, де земельна книга годиться з катастром. Настане незгода між цими обидвома інституціями, потягає це неприємні наслідки для держави, а прямо катастрофальні для сторін. Тому держава визброює земельну книгу в спеціальні права, з яких головні — принцип публичності і до певної міри непомильність земельної книги. Хто в добрій вірі на підставі публичного принципу набув права книговної, того хоронить закон засадничо, чи то при набуттю власности, чи при набуттю заставних прав на нерухомостях.

В практиці, а спеціально на верховині має це далекосягле значен-

ня, бо стається часто, що книго-
вий власник продає, або затуаує
заставним правом дійсно не свої
недвижимості. Наслідок цього
той, що дійсний власник землі,
якого права в земельні книги не
занесені, покутує часто за це стра-
тою маетку. Таких випадків де-
сятки, ба й сотки, так, що та твер-
да правда спричинила у найвищо-
го суду — певну, однак, мінімаль-
ну зміну правної практики в ко-
ристь дійсного властителя. Це є,
однак, виїмки від засади, а засада
стоїть завжди незмінена і завжди
обернена проти того, чиї права в
книгах не занесені.

Треба іменно знати, що в зміс-
лі постанов старого малярського
екзекуційного закона — ідеальні
частки ($1/8$, $1/20$ і т. д.) не прода-
валася на ліцитаціях, але ішла на
ліцитацію цілість землі, якої части-
на була обтяжена. Напр.: господар-
ство X. по стану зем. кн. власність
10-тьох, один з них властить $1/10$ -
ту і ту обтяжили йому вірителі.
Коли вірителі домагалися ліцита-
ції, суд дозволяв ліцитацію на ці-
лість. Співвласників 2—10 повідом-

лювано про ліцитацію, але, звичайно, вони про неї нічого не знали.

Ліцитацію переведено, вірителі забрали $1/10$ -ну купнопродажної ціни, для співвласників в $2—10$ зложено $9/10$ купнопродажної ціни в судовий депозит в добро співвласників $2—10$.

По правосильності ліцитації появлявся ексекутор на землі, викидав усіх її власників і передав землю ліцитаційному купцеві. Вже і Еган звернув увагу на шкоди, спричинені фальшими вписами до зем. книги і постарався о зміну деяких некорисних постанов ексекуційного закона. Це була, однак, капка в морі в порівнянні з існуючою анархією земельних книг. Нинішній стан судової практики боронить дійсного власника лише там, де йде про ексекуційне зяття чужої землі.

То є: Х. має на собі записану таку й таку землю. Її дійсним власником є, однак, особа інша. Вірителі інтабулюються з довгами на пай книгового власника. Тому, що ексекуційного вірителя не хоронить принцип довіря до земель-

ної книги, виграє такий спір дійсний власник землі, а ексекуційний віритель мусить вичистити обтяжену землю.

Інше діло тоді, коли книговий власник землі затяжить чужу землю довжним скриптом, отже так зв. добровільним способом. Тут права вірителя сильніші, чим права дійсного власника, бо в засаді закон хоронить такого вірителя довірем до земельної книги.

Проти ліцитації зарядженої судом в такому випадку дійсний власник безборонний.

Знаємо випадки, де в однім повіті розпродали жида, властители великої посілости, велику часть своїх земель селянам в р.р. 1918—1920. Тому, що деякі померщини не були готові, списано контракти, але не можна їх було інтабулювати. В роках 1921—25. переводив держ. земельний уряд позначення забору, а руководився при тім станом земельної книги. По закону дійсний властитель землі мав право проти цього позначення протестувати в певнім означенім часі під стратою своїх прав. Темний і бай-

дужий верховинець цього не учинив і так стратив усі свої права. На щастя держава не веде на разі аграрної реформи і земля наразі в руках селянина. Як лиш, однак, до аграрної реформи приступлять — селян з куплених ними земель викинуть.

Це ті фатальні наслідки непорядків в земельних книгах, не дивлячися на інші згубні наслідки, як упадок солідного земельного кредиту, сотки спорів дуже коштовних, якими приходиться за великі гроші виборювати права дійсних власників земель проти фіктивним книговним власникам. Очевидно потягає це за собою нечувану правну деморалізацію та застрашуюче і непотрібне убожіння землі.

Насувається питання, хто несе вину того злого стану? Вина тут поділена. Більшість її по стороні держави, менше по стороні самого селянина. Коли мадярська держава приступала до закладання земельної книги, а відтак до її частинної реамбуляції, уважали ма-

длярські судії і землеміри командо-
вання до дотичних комісій за при-
ємну прогульку і під цим кличем
вели працю. Вони не розслідили,
хто і чому данну землю хоснує,
факти фізичного розділення зе-
мель для них не існували, вони на-
копили в поодиноких протоко-
лах, згідно вложках тільки і та-
ких співвласників земельних в іде-
альних частях, які вже від давна в
дотичних комплексах або зовсім
нічого, або лише певні фізично ви-
ділені части хоснували. Тим зе-
мельна книга ними заложена від-
разу пішла в розріз з дійсністю.
Також інституція так зв. громад-
ських довірників цілковито завела,
бо ті давали себе підплачувати і
подавали комісіям часто фальшиві
інформації. На підставі цих фаль-
шивих поземельних книг ішли де-
сятки і сотки селянських земель
на ліцитації день в день, а маєтки
пязок-лихварів в короткім часі
досягали соток, ба й тисячів угрів.
Коли б не було реформи Егана, не
було б з сільської посілости на Вер-
ховині ані сліду. Той спосіб zalo-
ження земельної книги і факт, що

суди — видячи денно кривди до неба о пімсту кричачі — не упінулися у влади о реформу земельні книги — це безспорна і великанська вина держави.

Друга частина вини лежить в байдужності і темноті самого селянина. День денно торгують люде землею, діляться нею, міняють її, але до відома земельної книги доходить лише мала частина тих трансакцій. І тому інший власник в земельній книзі, а інший на місці. Попереворотовий стан законодавства властиво не змінив в нічім основнім цього стану. Заведено певні обтяження щодо легалізації підписів на контрактах, заведено новий катастральний закон, тощо, але далеко ще до того, щоб земельна книга відзискала той вигляд, який мала б мати.

Друге питання, як зарадити злу, або бодай його здержати? Дивлячися на нинішні відносини і на практику, яку нам дали громади, з яких перед кількома роками і навіть місяцями переведено реамбуляцію земельної книги, а яка ще за приявности комісії в селі не від

повідала дійсности — треба дуже радикальних і драконських реформ. Іменно: перевести **іще раз генеральну реамбуляцію земельної книги і катастру на верховині, унеможливити всяку торгівлю і оборот землі без заховання письменої форми контрактів, накладати на тих, що контрактів не вносять до земельної книги, грошові кари і кари арештів і тим способом присилувати публіку до респектування земельно-книжних приписів.** Дуже важним фактором при переведенню цієї реформи були б державні нотарі, які б при нагоді переведення померщин мали безплатно висліджувати дійсний стан маєтку померлого і відповідно до дійсного стану його розділювати і приділювати.

На всякий спосіб нинішні відносини в земельних книгах на верховині неудержні. Фальшиві вписи до земельних книг знищили досі тисячі родин, а й нині багато їх ще нищать. Вони приносять і державі і горожанам великанські шкоди, **тож найвищий час завести реформу земельних книг на Підкарпатті.**

2. Господарська система.

Верховина не має сконцентрованої і зясованої господарської системи. Відносини, в яких жила верховина, цілком спеціальні. Її відрізаність від світа, стала відсутність мужчин, які вандрували по роботах від Семигороду до Галичини, великі зарібки, які відтам приносили, а які уможливили народове життя і без хліборобства, викликали нині дивну організацію господарського рільничого життя. Нині минули давно ті часи, а життя і його відносини цілковито змінилися. Але і мимо того і нині ще тяжко відповісти на питання, чи верховинець спадає до категорії хлібороба (земледільця), чи робітника, чи уявляє собою переходовий твір робіничо-хліборобський (земледільський). Фактом є, що по перевороті верховинець був 90% лісним робітником, а тільки 10% хліборо-

бом (земледільцем). Його хліборобство обмежувалося до цього, що косив і сушив сіно. Інакше з хліборобством (земледільством) сам не мав нічого спільного.

Нині відносини змінилися. Границі перетяли ринки праці. А верховинець є робітником о стільки, о скільки є робота. Тому, що її мало, кинувся верховинець на хліборобство. Правду сказати, ані одно, ані друге, ані обое разом не дають стільки приходу, щоб міг достатньо вижити. Проте доповняє голодом.

Ще цікавіше виглядає життя у своїй догматично-економічній формі. Сільська господарка виявляє собою форми крайнього індивідуалізму з одного, а з другого боку виступають форми стилевого колективу. Зачну від колективу:

На верховині не вигибла іще форма **двопільної системи**. Половина земель остає щорічно до загального ужитку цілої громади, як так зв. толока, на якій випасається, чи правильніше сказавши переходиться худоба, вівці, коні, тощо. Лише друга половина землі під

управою. Це т. зв. царина. Другим проявом колективу, це так зв. мішання овець, їх спільне пасення і вибирання молока, зглядно сира. Як тільки зазеленіють полонини і як тільки ґазди наймили потрібні пасовиска, зганяє ціла громада, чи тільки частина громади, свої вівці, а по їх видоєнні на так зв. міру і по усталенні майбутньої кількості молока „ворошиться“ (лучиться) отара в одну цілість, а ґазди відповідно до усталеного саша ґаздами порядку, ходять на „счередь“ брати сир. Поки кожний із співвласників овець дістане свою „очередь“, є все в порядку. Якщо однак наслідком недуги, холоду, або дощів вівці перестануть давати молоко, повстає довг в молоці за колективом, який то довг мусить видати колектив наступного року перед всіми очередями.

Іншу форму колективу видимо там, де більша кількість людей має спільну полонину чи пасовиско. Тут виступає одиниця індивідуально тільки в означенні величини права на пасення тієї або іншої кількості худоби, коней або овець.

При звiснiм роздробленi паїв, то означення великостi права на пасення проявляється у формi права пасення „копит“. Пр. хтось має право пасти одно, або пів копита, то значить має право пасти кожного четвертого року одну штуку, або кожного осмого...

Є ще iнша форма колективу: це так звана земельна ворошнина. Батько оставив дітям, яких було осьмеро, землю. Вона перейшла однаковим паєм на всіх. Отже постає дiлема: або кожний з потомків уживає цілу землю раз на 8 лiт, а там де суть толоки — раз на 16 лiт, або всі потомки уживають землю ворошно (спiльно), цебто спiльно її косять, спiльно сушать сiно і діляться пластом. Ця форма господарення виступає частіше як перша, але і перша являється досить часто, а доходить до таких абсурдiв, що — буває — на одного спiввласника приходить черга 1 раз на 32 роки, або на 36 лiт, так що в дійсностi зміст права власности такого паю рiвняється праву уживати дану землю **раз** в життiю.

Крім того стисло приватного

правного способу уживання ворошнин, виступають ворошнини з підкладом мішаним-публично і приватно-правним, а то: комposesсорати і урбаріяти, в яких спільне уживання іде під доглядом держави, на основі статутів державою потверджених.

Це булиб головні форми колективу, який виступає на Верховині.

На другім боці, як антитеза є форма господарення, що визначаються крайнім індивідуалізмом. Це іменно безконечне ділення наділів, яке нас переслідує від княжих часів, а яке на Верховині дійшло в сучасний мент до повного господарського абсурду. Як далеко дійшло ділення землі і його повну господарську абсурдність, доказує наступний приклад: в земельній книзі громади Синевир знаходиться ось такий впис: вложка 1720, парцеля 3737 о просторі 38 арів, 34 метрів квадр. записано право власности на річ одного із співвласителів в $1\frac{23.328}{2.247.200}$.

В іншій місці є полонина, де поодинокі співвласники мають по

$\frac{50}{780.000}$

Таких прикладів можна вишукати в кожній земельній книзі на Підкарпатті сотки і ті хиба найкраще доказують, що дотичні відносини по стороні господарській дуже нездорові, та що без інтервенцій держави не дадуться санувати. Принципом кожного господарення є **удержати**, а коли його нема, **створити мінімальний варстат праці**, з якого нормальні доходи викормили б дотичну родину і дали їй ще можливість дещо придбати. Цей імператив особливо важний в сільському господарстві. Констатуємо факт, що Верховина перелюднена. Землі в різних формах господарства є по-достатком. Але нажалі — більшість — це власність ерару, більшої посілості, урбаріятів і громад. З тих земель до приватного вжитку приходить крім полонин і пасовищ дуже мало. Селянських ґрунтів мало. А із ростом населення поодинокі наділи маліють. Село убожіє, бо і пролетарізується, а в поодиноких селах ростуть грізні кадри халупників, у яких крім хижчини — є тільки загородка на кілька

квадратніх сятів. Господарів-кулаків майже немає, середняків мало, а й ті завтра перейдуть в сільський пролетаріят. Мінімального зарістату праці в загальнім розумінню на Верховині нема. Вислів мужика: „Пане, я весь тут“ стає з кожним днем реальним застрашаючим явищем.

Вибуялий індивідуалізм доводить до цього, що Верховина покривається вже нивками і вузоньками пругами землі, які стали вже так вузкими, **що ділення на здовж є неможливе. Зачинається ділення на поперек**, його вислід: є грядки на 50, 80 і 100 квадрантів метрів, часто так малі пілця, що на них вже й не стане хата. **Ситуація кличе і безумовно вимагає державної інтервенції в напрямі заказу ділення земель.**

Але й цей заказ може не сповнитися нині своєї задачі, бо не буде в силі захопити того мінімуму, якого вимагає здорова господарка. Дійсність вимагає даліше ідучих способів: Верховину треба перетворити в господарським зміслом, вивласнити всю землю приватну,

збільшити її комплексами нинішніх неужитків, або півужитків громадських, державних, урбарських, церковних і більшої посілості і **створити тип господарства, якого площа відповідала би величині середнього господарства** і приділити її знов селянам з тим, що всякі ділення цих господарств заказані. Очевидно, це може драконський спосіб; але нажаль іншого виходу нема. Бо колиб тільки перевів аграрну реформу і до найдалше ідучих границь і хвилево сатурував село землею, то цей стан — дивлячись на топографічні відносини Верховини і на розкиданість земель — не сотворив би здорового типу господарства, яке було б в силі вижити здорово родину. Отже життя домагається заказу ділення землі і переведення комасації, щоб кожний господар жив серед своєї землі, мав можливість без спеціальної втрати своєї енергії і енергії свого інвентара порядочно опрацьовувати землю і використати всі можливості її гноєння, щоб так осягнув як найвищий хосен із землі.

Крім цього спосіб нинішного господарення на землях не відповідає нинішній добі. Це могло бути перед сотнею літ, але не нині. Держава завела уряд агрономів, інструкторів, ці працюють у всяких ділянках, крім тої, до якої призначені. Село не знає їх, вони не розуміють села. А результат їх праці спочиває в тім, що виконують всякі інші функції, крім їм предписаних і на першого побирають платню, не приносячи абсолютно ніякої користі сільському населенню. На Верховині мусить бути сотворений не лиш тип господарства, але і напрям його, в яким має йти те господарство, бо коли населення само за темне, щоб зуміти господарити способом відповідаючим умовинам, мусить і тут прийти в поміч держава і заставити село господарити так, як цього треба. Рамцевий спосіб господарення мав би бути усталений людьми, що розуміють господарство і знають докладно відносини Верховини!

Зазначуємо, що подібна практика державна, де селянинові наки-

дає і приказує держава згори спосіб обгосподарювання землі, зокрема, щодо вибору роду засіву, існує вже в історичних землях.

Іменно: коли статистичні уряди і ринок виказали надбутток певних земледільських продуктів — наступило обмеження їх культивування. Роблено це в цілі удержання можливих цін і недопущення дикої конкуренції.

Дотично рамцевого способу господарення на Верховині приходив би в увагу і ще інший момент. Тут треба переконатися, під які плоди годиться гірська земля.

Буває, що земля криє в собі деякі несподіванки і коли вона для одного роду плодів непригожа — родить прекрасно інший рід плодів.

Річею досвідних агрономів дослідити ті роди плодів, які б на Верховині родилися і в тім напрямі зрентабільнити сільське господарство.

3. Сільські кредити.

Село, спеціально гірське село, якого дохід із землі є властиво зворотом частини праці селянина, вложеної в землю — потребує спеціального кредиту. Коли купець заробляє 20—30 проц. на торгівлі, може платити 10—15 проц. від позички, коли підприємець працює на 30—35 проц. зиску, то йому й 18 проц. не за великий, але коли наш верховинець на яри посіяв 1 метрак вівса, а зібрав — в добрім році! — 3 метраки, або в злому році менше — то його дохід з поля рівняється — 0, а то, що уродилося, оплачує тільки частину праці, яку він вложив в управу поля.

Ясно, що тут про дохід нема бесіди, а кредит мусить з тим числитися.

На жаль — банки це не гуманітарні інституції, а мало їм до то-

го, чи гублять вони своїм кредитом своїх клієнтів, чи їм помагають, щоб тільки їх позичка не була загрожена.

В ім'я закону, що треба збутися вкладів і здобути як найбільший прихід для акціонарів — глядають вони клієнтів, які б не наражаючи капіталу на страту, платили б як найвищі відсотки. З їдженням росте апетит і відсотки від сільських позичок росли на П. Р. на 10 12, 15 ба навіть і на 20 проц.

Державні чинники мовчали — хоч закон про лихву становить найвищу границю 8 проц., державні чинники мовчали — бо на селі був ще якийсь гріш, і так дійшло до нечуваної лихварської оргії, яка в свої кігті захопила і знищила тисячі екзистенцій. На тому тлі загальної лихви вирізнялася одна однісінька Віноградська каса ощадности, яка давала кредит тяжко, але ані в однім випадку не брала понад 8 проц., яка і в разі неплатення не викидала по драконськи своїх клієнтів з їх землі, а давала їм тисячки можливостей сплачувати свій довг.

Селянин, який дав у зalog землю, отже цінність, яка не підлягала, згідно слабо підлягала курсовим різницям, був добрим клієнтом для банків у літах кон'юнктури. Тоді банки на право й на ліво уділяли селянам кредити і аж до початку кризи вдоволялися плаченням самих проц. Коли прийшла криза, банки стали тиснути селян, ті не були, однак, всілі платити ані відсотків, які платили досі. І тепер сталося дивне диво: банки, які брали найвищі відсотки — найсильніше кинулися вимагати свої претенсії.

На щастя прийшли сільсько-мораторні закони, і хоч вони назагал не принесли багацько користи селянам, то таки захоронили передовжену селянську посілість перед цілковитою руїною. Головно зменшили вони відсотки. Але — вдійсности не багацько банків придержується законних приписів про висоту відсотків і ці відсотки знов підносяться на 10—11 проц. Село їх платити не годно, хоч як кредиту потребує.

Вже Еган був це сконстатував і

створив при помочі держави сіть кредитових дружеств, де селянин міг дістати дешеви́й кредит. І ще нині в деяких селах ті дружества існують, на жаль, без тієї організації і фінансової сили, яку мали спершу. Нині Підк. Р., конечно потребує реактивовання того дешевого кредиту, щоб вирватися з кігтів більш або менш привілейованих лихварів. **Дешевий кредит може зорганізувати тільки держава** і то без найменшого різика для себе, як це робила колись царська Росія, що давала селянам кредит на 2 проц.

І

4. Меліорації.

На Верховині лежать сотні мор-
тів пасовиськ, порослих мохом, по-
критих купинням; ці пасовиська не
надаються до ніяких господар-
ських цілей. Ці пасовиська бува-
ють такі великі, що їх змеліоро-
вання переходить межі спромож-
ности поодиноких людей, а навіть
громад. Без державної помочі не
можна їх змінити на родючі ниви,
або луки.

Спеціальний розділ творять по-
лонини. Полонин, що є приватною
власністю — не багато, по більшій
частині полонини є власністю дер-
жави. І з одних і других не багато
раціонально загощених. Без
пересади можна сказати, що від со-
творення світа бодай 90 проц. по-
лонин ніхто не гноїв, ніхто не зби-
рав з них каміння, ніхто не засі-
вав нових трав. І так вони з року
на рік дичіють і з року на рік да-

ють менше користи. Їх забагацько на пасовисько для оленів, замало на випас худоби, чи овець. Лісні управи поводяться з ними дуже по мачошиному, раді, що меншає кількість худоби там випасованої, лісні управи і вкорочують час пашення худоби на полонинах, бо тим способом — більше волі оленям.

Таке становисько лісних управ прямо катастрофальне для селян. З причини браку землі полонини являються одиноким паслом для худоби, чи овець. Держава повинна отже зліпшити якість полонин, звищити їх пасову видатність, щоб тим способом уможливити селянам дальший хов худоби. Яке значіння має культивування трав на полонинах, доказує ось такий факт. Одна молочарня заслала перед двома роками свої сири — трапіст і ементаль — на виставу до Парижа. Густатор якоїсь франц. фірми, яка торгує сирами, ані не знаючи відки ті сири походять — покоштував наші сири і заявив: — Походять з пасовиськ біля 1.000 метрів над морем, де ростуть ще дикі трави. По

заведенні культивованих трав можуть бути першоклясні сири.

Так чекають сотні, ба й тисячки голдів полонин на руку, яка видре з них каміння, збере мох, підсіє їх новими травами, щоб сторицею на городили труд і кошти з тим по-лучені.

5. Регуляції рік.

Коли їхати понад Ляторицю, Ріку, Теремлю, або якубудь іншу нашу ріку, бачимо, що пруг землі понад тими ріками кожного року меншає. Простори, які ще недавно були під культурою, заси́тані рінею. І чим ліпша була земля на берегах рік, тим менший опір ставила вона повеням. Під напором води вона сиплеться у воду і з нею стікає.

Виринає питання, чому нічого не робиться, щоб упевнити береги та чому населення і уряди з китайською резигнацією приймають це як кару за гріхи і нічого проти цього не роблять, а коли вже тут

і там видно якусь кашицю, то поставлена вона так по дилетантськи, що приносить більше шкоди, як користи.

Це саме і з гірськими потоками. Маса води, яка нагло з голих гір спадає на долину, нищить довкруги себе все, засипаючи найкращі береги шутром і рінею. В останніх літах переводять уряди декілька дрібних частинних регуляцій гірських потоків, але тут показується, що самої регуляції ще замало. Зрегульований потік треба вичищувати з наново нанесеного каміння й шутру, інакше за рік або два потік виповнений знов камінням і шутром. Під камінням і шутром щезають бетонові береги, а вода знов широко й далеко розливається.

Хто має нещастя, що його земля положена над рікою, гратить рік-річно частину своєї землі, поки її цілковито не утратить. Шкода тим спричинена, іде в сотні мільйонів. Як тому зарадити? Одно певне, що ні поодинокий господар, ані громада, ані повіт не ма-

ють таких капіталів, щоб могли покрити кошти регуляції. Всюди переводить держава регуляції рік. У нас переводить на Верховині держава такі регуляції тільки тоді, коли загрожена державна дорога, або коли комусь „привілейованому“ треба захоронити берег його города. Тоді ставлять по дилетантськи кашицю, яка відвертає воду на нижчі, по другому боці ріки, положені поля, така кашиця хоронить одну землю, а забирає сотні інших.

Ті рінею й шутром занесені землі — це акт обжаловання проти адміністраційних урядів, які радо деклямують про мільярди, видані республікою для Підкарпатської Русі, але водночас не видять і не хотять видіти грізного майбутнього, яке спричиняють дикі ріки на Верховині.

6. Раса худоби.

Мадярська влада, побачивши, що раса худоби на Верховині виродилася, завела оригінальну расу Цівіців, Монтафони, Альгаб. Мадярська влада створила державні дослідні стаї, в яких виховувала чисторасові бики. Припускання корів до неліценційованих биків карала, так само карала по драконськи всяке мішання раси, але одночасно давала вона можливість відсвіжувати расу новими, завжди імпортованими племінниками. Тоді пишалася Верховина прекрасним скотом.

Нині дещо змінилося, дещо не „кляпує“. Корову, яка мала б 3—4 q тяжко нині на Верховині знайти, раса виродилася, замість худоби — нині маєтком селянина бистроногі кози, які своєю скорістю можуть бити англійські перегонові коні. Селянин кохає худобу, не має де пасти і — краде траву, випасає

чужі землі і — доходить, що його коровиця має 150—200, рідко 250 кг. Молока дає така „корова“ 3—5 літер денно. Нехай би дехто почислив, що така коровиця зїла, кільки вона стояла труду, то побачив б, що її ціна як дорослої не криє навіть 30 відсотків видатків на неї виложених!

Про племінників багацько в нас говориться. Громади дістають за заплатою **племінні** бики, але чи вони годяться, як держить їх господар, в якого їх громада лишила, тим ніхто не журиться. Ну, й зачинається газдівство, яке є висміванням всіх правил скотарства. Бик дістає клопоть сіна, якого корова не хоче їсти, вівса не видить, його не чистять, припускають його і п'ять і шість разів денно, бик ледво плентає ногами — і з того всього має бути раса!

Це саме і з свиньми. Монголиця вигинула, так звана ушляхотнена німецько-риковська свиня ще не вкорінилася, настала своєрідна раса, кудлата свиня, яка до повного зросту потребує 3 роки, або й

більш, коли в Чехах свиня в 10 місяцях дає 200 кг битої ваги!

Це все взяте разом губить наше село, а тим всім на жаль ніхто не цікавиться. Нові гроші треба видати на піднесення господарства — це буде дійсно інвестиція для Підкарпатської Руси!

7. Споживчі кооперативи.

Оставала б організація кооператив, отже кооператив споживчих і кооператив збутових.

Це питання стало від перевороту вентилюється, за ту організацію бралися дві найсильніші в державі партії, аграри і соц. демократи. Результат праці одних і других рівняється нулі. Кооператива на Підкарпатті ще завжди в пеленках і за 19 попереворотових літ при цілій мнимій помочі державного апарату не досягла тої висоти, на якій оставила її економічна реформа Егана. Мусимо шукати причин, чому кооперативи на Підкарпатті не йдуть. Чи їх країна не потребує, чи нема їх кому вести, чи може вони комусь „власть іміючому“ не вигідні? — і з тієї причини якась невидима сила й сильна рука їх розвиток здержує...

Життя дає на ці питання ось які відповіді: В однім селі założено в році 1920. кооперативу. Продовж двох тижнів зложили селяне по-верх 50.000 кч. паїв, в тім — по-

одинокі селяне виплачували паї два до трьох тисячів кч високі. Пів року кооператива йшла прекрасно, опісля настали в ній непорядки, а по дворічній існуванні кооперативи, перевели її члени дуже оригінальну і радикальну ліквідацію. Продавця з кооперативи викинули, а товар, який в кооперативі був, розділили поміж собою ін натура. Нам не відомо, чи про ту ліквідацію довідався коли краєвий суд, або кооперативний союз, але певним є, що ані одна, ані друга інституція проти тої „ліквідації“ не піднесла ніяких замітів.

Факт є, що людям не ззернено в товарах ані 2 проц. вложеного капіталу, а вірителів кооператива не мала жадних, про довжників ніхто не старався. Здавалося б, що по такій спробі кооперативної організації підломлять селяне кожному ноги, хто б їм про нову кооперативу дещо згадував. Але життя показало, що не так воно йде. В тім самім селі і в тім самім часі заснували селяне спілковий sklep з капіталом около 40.000 кч. В часі життя цього спілкового skleпу

вибрали спільники дещо на борт, найвище 40—50 проц. вложеного капіталу, решту продавець украв. Склеп перестав існувати. Друга спроба не удалася.

В три роки по цьому продавала мадярська кооператива централь в Будапешті „Гандя“ свій дім, який їй з мирових часів там остав. Окс-ло 38 мужиків заложило знов кооперативу, зложили 70.000 кч і закупили дім „Гандя“, де була колись мадярська кооператива. Між членами дійшло до непорозумінь, найрозумніші 4 члени цієї кооперативи викупили за 20 до 50 проц. пайки останніх 34 спільників і купили дім для себе. А коли і між ними не було згоди, продали цей дім за 40.000 кч. в треті руки.

Так упала третя спроба кооперативи.

Пять або вісім літ по цім зійшли ся селяне спонтанно і знов рішили оснувати кооперативу і її дійсно оснували. Вона й прекрасно розвивалася, поки продавець не став красти. За недостатком догляду упала і 4-а кооператива в однім же і цім селі.

По всіх правилах логіки мало б це село вже досить мати з кооперативної ідеї. На диво так не є! Ще не переведена ліквідація останньої кооперативи, а вже голосяться люде, що приступають до п'ятої з ряду кооперативи, очевидно із застереженням, що вона буде чесно ведена.

В другім селі була заснована кооператива одним інтелігентом, який обікрав не лише кооперативу, але і всіх її членів, наробив безконечних довгів кооперативі, а одначе, кооператива не розпалася, її ведуть селяне без жадної помо-чи і поволі сплачують довги, нароблені інтелігентом-основником.

Ці й десятки інших подібних прикладів доказують зрозуміння села для кооперативного життя, а тим самим доказують їх потребу і право на існування.

З другого боку, недогляд і брак вишколених продавців — це одна із головних причин упадку кооперативного життя. В тім напрямі ви казує Підкарпатська Русь дивне явище. Майже в кожному селі мож-

на найти по кількох хлопців, що покінчили горожанські школи, мають 2-3 класи гімназійні, покінчені торговельні школи і т. д. — але не мають жадного заняття, сидять батькам на шиї, всякої праці на рілі бояться, як чорт свяченої води, але до ведення кооператив не беруться і ними не цікавляться. А прецінь в них були б ці кадри будучих кооператорів, які — перейшовши кооперативну практику — могли б стати в майбутньому, чи то підвалиною кооперативного життя на П. Руси, чи оснувати будучий купецький стан на Підкарпатті.

Але є ще й інші причини занепаду і недостаточного розвитку кооператив. Це залежність їх організації від політичних партій. Політичні партії, які хочуть розвиватися і приймають в члени круги громадян, у яких економічні інтереси різні, не можуть бути добрими організаторами кооператив. Це зовсім ясно. Заснування кооперативи, це велика втрата для крамаря, skleпаря і інших сільських великанів. Що добре для селянина, не добре

для тих, хто з нього живе. Коли партія хоче мати в своїх членах і одного і другого, то очевидно закладання кооператив мусить іти черепашиним кроком, а їх ведення мусить бути таке, щоб не пошкоджувало існуючого на селах купецького стану, його економічних інтересів і сотвореного ним стану речей.

Словом, партія плодить мертво-роджені телята.

Інші партії поставили собі як гасло, не ширити на Підк. Русі шкідливого націоналізму, а навпаки, його поборювати.

Кооператива на Підк. Русі по думці тих партій, це розсадник того іменно націоналізму, а тому мусить вона щезнути.

В ім'я того бою з націоналізмом ведеться підпільний бій з кооперативами, реєстрованими у власній партії, їм не помагають, а при найменшій фінансовій захитанню їх розв'язують.

Наука з того: кооперативи мусять визволитися ізпід цього шкідливого політичного впливу, зорганізувати свою власну централю, не залежну від політичних впливів.

8. Збутові кооперативи.

Крім споживчих кооператив дасться сильно відчувати на Підк. Русі, а зокрема на Верховині, недостача збутових кооператив. Одиноке, що продає верховина, це скот, свині, вівці, дерева і дещо лісних плодів (ягоди, малини, гриби і т. д.), на долах збіжа, овочі, виноград і т. д.

У всіх тих ділянках панує примітив, особливо на Верховині. Тверду ціну кіля живої ваги скота заступає слово „платять добре“, або „дешево“. Слово безконтрольне, яке нищить селянина, а помагає добувати маєтку ріжним міжкупцям. На торгах рідко знайдеться вага, а коли є — попсована. Колиж зовсім виїмково — вона важить, то селянин ще дуже далекий від того, щоб свою корову, вола, чи вепря зважити. Отже не достає йому головної бази до усталення ціни. Він подає ціну з воздуха, а коли торг добрий, ціни високі, купців багато, то селянином подана ціна не дізнає великих змін; колиж ціни худоби захитані, на тор-

зі не багацько купців, видирають мужикові різні перекупці його маєток за півдурно.

Страшно зробилося б тому, хто заінтересовався б долею пари волів від хвилини, коли їх селянин призначив на продаж, до тої хвилини, коли та пара дістанеться в руки дефінітивного купця-різника. Ті воли перейдуть принайменше через руки 5—6 міжкупців і стількиж баришівників. Кожний з них на волах поживився і не зле. Хто заведе кооперативи збуту худоби на Підк. Русі, тому присуджена буде велетенська заслуга за розвиток цієї країни.

На Підк. Русі з кожним роком зростає хов свиней. А тут спеціально болючо відчувається недостаток унормовання торгових цін. Тут спеціально рішають ціни в ім'я принципу „платять“, або „не платять“, а якщо на торзі лиш один купець, ціна безрог паде і прямо в рабівничий спосіб забирають у селянина свині по цінах дуже далеких від торгових дійсних цін.

Тим способом працює загал на

одиниці, які його безсоромно використовують.

Здавалося б, що лісні плоди, як малини, гриби, кам'янки, оріхи така мала позиція в господарському життю, що про це не варто писати, а історія Чехо-русина це би підтвержувала. В дійсності однак не є так. Малини, гриби, кам'янки, це прецінь важний споживчий продукт.

З доходу, з торгівлі ними можуть вижитися сотні родин. Річ в тому, щоб нинішню примітивну торгівлю цими продуктами схопити в певну зорганізовану форму. При нинішній фабрикації мармеляд, джемів і т. д. — купець на малину безумовно знайдеться, а треба лиш подбати про це, щоб село зуміло перетворити ці плоди бодай на півфабрикат, то є малиновий сік і щоб найшовся хтось, хтоб найшов адресу відповідного купця. Що це не фантазія, а реальна замітка, доказує існування соток купців у всіх чеських горах, що торгують виключно лісними плодами, наживають великих маєтків

і дають спромогу життя сотням родин.

Використати ці джерела доходу, це задача майбутніх збутових кооператив.

9. Житла.

Є неспірним, що на Верховині людські житла страшно не гігієнічні і не менше не гігієнічні стайні для скота, коней і т. д.

Загальний поступ дістається поволи і на Верховину і видно поамале зліпшення хиж і стаєн. Але той поступ дуже не достаточний і дуже повільний. Існує у нас закон, що без дозволу будівельної комісії, без предложення плану будови нічого не вільно ставити. Отже урядові чинники держать до певної міри в руках контролю кожної новоставленої будови і мають, згідно повинні мати, на неї вплив. Коли мимо того хати і стайні ставлені не гігієнічно, коли вони занизькі, вікна у них замалі, коли нема коминів і коли виказу-

ють різні недостатки, то більше тут вини по стороні уряду, як по стороні селянина.

Кажуть, що коли командантом Боснії був генерал Галгоці — не було в цілім краю ані одного залізного плуга, орали тільки деревляними сохами. Коли його з Боснії відкликали, не було там ані одної деревляної сохи, які пішли до музеїв, а всі орали виключно залізними плугами. А дійшов Галгоці до цього дуже примітивним способом, просто приказав, що кожна громада має закупити собі залізний плуг, а коли хто в селі чим провинився і був задержаний на кару, мав замість кари арешту тим залізним плугом орати свою землю. Так переконав Галгоці босняків, що ліпше орати залізним, як деревляним плугом і в короткім часі перевів еволюційну революцію, чи там революційну еволюцію на дотичнім полі.

Закон про примус позволення новоставби на Верховині дає ці самі можливості місцевим урядам в напрямі зреформовання мешкаль-

ного питання. А на Верховині при її багатстві дерева, каменя все таки повстають „кучі“, а не доми — вина того рішучо не тільки по стороні темного селянина.

10. Шкідливі господарські звичаї.

Не від річи згадати ще про деякі злі звичаї на Верховині, які прямо кожне — хоч трохи — поступовіше господарство — мусить усунути. Це право загального пашення по всіх землях до Юря (6. У.) і від Покрови (14. Х.). В дійсности цей реченець пересувають часом о два тижні по Юрі, а зачинають на дві, або три тижні перед Покровами. Тим спричиняють ось такі шкоди: 1. Неможливо управляти озимину, конюшину, чи інші довголітні трави. 2. Пересувають час весняних засівів аж до часу, коли толока „замкнена“, інакше худоба і вівці знищать цілий засів. Тим зменшується кількість сіна, бо в найліпшій часі, коли трава може рости, її випасуть, ско-

ротять час її роснення, а неможливість управи озимини потягає за собою недостаток соломи і недостаток гною.

Тут мали б уряди заказати того рода дику господарку, яка приносить рік-річно шкоди в сотні тисячок, не приносячи на другім боці жадного хісна.

11. Харчування Верховини.

А ще одно. Воно може із змістом цієї розвідки не вяжеться органічно, але має на життя і розвиток селянського побуту великий вплив. Це харч. Хтось сказав: „Скажи, що їси, а скажу, хто ти“. Засада може не на сто відсотків правдива, але щось є в ній правди. Безспірним є, що якість харчу впливає і на працездатність і на охоту до праці. Один лісовий маніпулянт мав при тій же роботі Гуцулів і робітників з волівського округа. Гуцули їли солонину, добрий хліб, або сильно відживні страви. Верховинці з волівського

округа жили пісним токаном. Видатність праці Гуцула була на 50—70% вища, як волівських верховинців, і аж коли дотичний маніпулянт присилював робітників з волівської Верховини відживлятися однаково з гуцулами, по 14. днях видатність праці обох груп зрівнялася.

Харч на Верховині такий підлий і такий примітивний, що доводиться дивуватися, що ті люди взагалі живуть. Найліпша страва, це токан і мелайний хліб. Але є більше родів токану, з бринзою, із сметаною, з салом і токан — пісний. Той пісний і до того студений токан, це основа виживи цілих поколінь.

Мелайний хліб — поки свіжий — дасться їсти. Коли постоїть два-три дні — це продукт з дендрини, до їди неможливий. Крім того листок страв Верховинця виказує: картофля-челупка з капустяним квасом, не підправлена капуста, суха пасоля, або біб, а і їх їдять в ряди-годи. До того обов'язково — як земля чорний, вівсяний хліб.

Питання, що з молоком? Його на Верховині мало. Бо корови тільки і по полонинах, їх доять раз, найбільше двічі в день. Молоко пють як солодке більше, як квасне. Але то квасне, це оцет. В бочку зливають молоко цілу зиму, його перемішують, воно кисне і перекисає, червоніє. То молоко хвалять собі при ярних і літних роботах, але хто незвичний його напеться, на віки стратить охоту до молока. Верховинська жона не уміє заходитися з молоком. Всюди примітив. Овече молоко клягається клягом (висушений шлунок теляти, що не їло нічого, крім молока), тим прискорюють процес відділення сира від сироватки. Сир збирають, дають йому вистоятися, відтак кришать, солять і складають в бочки. З нього виквашують бриндзу. В розумінні Верховини, бриндза тим ліпша, чим більш „люта“. Інших форм споживання молока Верховина не знає. Найпримітивніші форми молочного господарства неznані. Ледви 5-6 відсотків жінок знає відігріти сир, зібрати сметану, сколотити масло.

Маснички не знають, масло відігрівають. Так воно й виглядає.

Тим зменшена можливість зліпшити їду виробами з молока, а з огляду на його виживність, це величезна втрата.

Дріб і яйця продають на нафту і сіль, село дробу і яєць не їсть. Ця зла вижива, згідно підживива видна на весні особливо у дітей, що виходять з хиж землисто бліді, як по хвороті. Вона видна і у старших, які не мають ані сил, ані охоти до праці, що вже і домашнім кидається в очі.

12. Проби реформ харчування.

В ділянці зліпшення харчу уже дещо робиться. Деякі хліборобські організації переводять курси варення, але вони покищо хибно організовані. На таких курсах можна бачити торти, віденські котлети тощо, словом страви, на які собі село не всилі дозволити. Отже праця і кошти зайво викинені. Тут треба іншої дороги. Село має,

зглядно може мати, власні продукти, картоплю, яйце, сметану, сир, пасолу, капусту, гриби, літом ріжну ярину а є фінансові можливості села доповнити це рижом, товщем, крупами тощо. З цього треба створити ряд простих, дешевих, але добре зварених і заправлених страіз, які в кожній хаті з власних припасів можна приладити. Але треба село научити їх варити.

Міністерство соц. опіки дає субвенції на ведення курсів для безробітної молоді. Це діється під патронатом тов. соц. опіки над молоддю. Один округ веде такі курси у формі курсу варення і то виключно із домашніх продуктів, майже без мяса. Кожна учениця курсу важиться перед і по скінченню курсу. Прибуток буває і 6-7 кіло, пересічно три, чотирі. Доказ, що і на простій страві, але порядно прилаженій, можна на вазі прибути. Добродійний вплив цих курсів можна вже відчути, особливо там, де більш дівчат з одного села його покінчило — там і якість страви назагал підноситься. Біда

лише у тому, що такі курси не повсяк день будуть улажжувані. Треба подумати й на прийдешність. Це питання легко дало б розв'язатися, коли б нинішні учительки ручних робіт замість вишивання, яке й без них сільські дівчата вміють, учили в школі варити й іншого домашнього господарства. Нагода до того була б. Міністерство соц. опіки посередництвом окружних товариств опіки над молоддю, а часом і Черв. Хрест улажують кожної зими харчеву акцію по школах. При цій нагоді можна б зорганізувати цілосимові курси варення, а бідна сільська молодь при тому поживилася б і навчилася. Цю ділянку, однак, не вільно організувати по дилетантськи, але мусить вона бути фахово зорганізована і тому до плану наук для дотичних учительок треба завести й домашню науку й варення.

Певна річ, що коли село привикне ліпше їсти, воно буде мусіти і роздобути на кошти з тим получені. Землі на це ніхто не продасть,

але певно запрацює на це. Доказ — різниця рівня життя німця з Нім. Мокрої і його безпосереднього сусіда, українця з Руської Мокрої. Добра страва — не лише фізично піднесе село, але вона і культурно вплине на нього й тому для села безконечно важна.

13. Інспектори агрономи.

В звязку з наукою домашнього господарства для жінок — виринає ще одна пекуча потреба. Усюди там, де сільське хліборобське населення занадто темне, щоб самому вести господарство, виступає держава з поміччю. Чинить це приділюванням інспекторів-агрономів, не паперових, але практичних, які помагають населенню господарити. Спеціалісткою в тім була давня Росія. Були там агрономи земські, губерніяльні, повітові і навіть волосні (районові). На тих місцях бувало їх і більше, а кожен з них був спеціалістом у якійсь ділянці — в садівництві, птахівництві,

управі цукрових буряків і т. д. Це були безпретенсiональнi людцi, далекi вiд всякого бюрократизму, знаменитi чорнi робiтники, що розумiли свiй фах, знали психiку народа i принесли селяниновi безко-нечнi користи. Навiть i в нинiшнiй Галичинi — пiд Польщею — сто-iть справа з агрономами лiпше, як у нас, хоч у Галичинi не польська держава, **а само українське насе-лення утримує агрономiв** — не бю-рократiв, а мандрiвникiв — дорад-никiв селян.

Пiд тим оглядом виказує наша Верховина пекучi недостатки, якi треба усунути. Годi газдувати так, як газдували дiди, зокрема там, де дiди зовсiм не газдували, газдува-ти не вмили, не хотiли i не потре-бували. До того — взяти пiд ува-гу змiну господарського життя i способу газдiвства мiж минулими i доростаючими поколiннями. Цю недостачу мала б виповнити в пер-шiй лiнii реорганiзацiя студiй учи-тельства, якому треба фахового пiдготовлення, а по тому iнститу-цiя обводових агрономiв, яких ра-

йон відповідав би районіві нотаріятів. І читанки вищих пост. річників треба б примінити до потреб сільського господарства і умістити в них більш дотичного фахового матеріалу.

Також хибить на Підкарпатті фахова популярна література, за якою уже село шукає, а її ніде не находить.

Відкликуючись на те, що на Підкарпатті існує вже інституція земледільських референтів, треба б її відповідно до потреб села зреорганізувати, збільшити і вона б могла виконати більшість праці в зазначених напрямках. Це може не потягло б за собою жадних збільшених видатків, або мінімальних. Одначе, з одним застереженням: дотичні чинники мусять числитися із домашніми умовами, можливостями господарства і психологією народу, а не з партійною приналежністю...

14. Ліни́вство й пости.

З черги не можемо поминути прояву спеціальної категорії ліни́вства Верховини, яке проявляється в святкуванні і півсвяткуванні цілого ряду свят, неіснуючих крім Верховини ніде інде. Йде тут головню про „полусвята“ на ярі і в літі, де праця горить, а втрата одного робочого дня відбивається часом фатально на газдівстві. Над тим можна б іще від біди перейти до денного порядку. Але приходить до того цілий ряд абсолютно будніх днів, так званих „негідних“ днів, в яких або зовсім не вільно працювати, або принайменше „негідно“ виконувати якраз актуальну працю. Це так зв. градові п'ятниці, вітрові і громові середи, повіневі понеділки і т. д. **Жаден верховинець не виконає в такий день заказаної на той день праці!** Цей злий звичай заховується строго, хто зпід нього виломлюється, того загал по можливості карає. Коли б баба в повіневий день вийшла на ріку прати, повстає зараз збі-

говище інших баб, які її силою від ріки проженуть. Результат — втра- та 30—40 робочих днів, чого, оче- видно, господарство безкарно зне- сти не може.

На Верховині існує ще одна еги- петська язва. Це вічне пощення. Пилипівка, великодній піст, петрів- ка, піст перед Успенієм, усі поне- ділки, середи і п'ятниці — це біля 250 днів в році, в яких Верховина постить, і то зо всіми правилами східніх приписів, ба ще більше, як ці правила вимагають. Піст — це їжа без молока, без омасти, а на- віть повстають теологічні диску- сії... чи солений оселедець не на- лежить припадково до категорії „порзної“ їди?! Піст — це така відтоштуюча курація, що грани- чить із самовбивством. Це убиван- ня цілих генерацій! Не диво, що по такій курації нарід не всилі працювати. Порушити піст — це в моралі верховинця більший гріх, як убити ближнього. В цім на пря- мі треба конче перевести ті рефор- ми постів, які вже в рамах римо- і греко-католицької церкви в інших

краях давно переведені.

Що тим безмежним пощенням
терплять матері, що кормлять ді-
тей, що тим забивають в нас сот-
ні дітей і зменшують загальну від-
порність населення — це, на жаль,
нікому на думку не приходить! А
дійсно — на цьому і інших полях
реформа Верховини уже давно зрі-
ла.

ЗМІСТ

Вступ	3
1. Реформа земельних книг	8
2. Господарська система.	17
3. Сільські кредити	27
4. Меліорації	31
5. Регуляції рік	33
6. Раса худоби	36
7. Споживчі кооперативи	39
8. Збутові кооперативи	45
9. Житла	48
10. Шкідливі господарські зви- чаї	50
11. Харчування Верховини	51
11. Проби реформи харчування	54
13. Інспектори агрономи	57
14. Лінивство й пости	60

